

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО

СХІДНИЙ СВІТ

THE WORLD OF THE ORIENT

4.2017

Заснований у 1927 р.
Припинений у 1931 р.
Відновлений у 1993 р.
Інститутом сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАНУ

КИЇВ–2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: д. і. н., ст. н. с. **Отрощенко І. В.**

Байкара Т. (Стамбул, Туреччина), доктор філософії, проф.

Блесинг У. (Лейден, Нідерланди), доктор філософії

Богомолів О. В. (Київ), к. ф. н., ст. н. с.

Бондаренко І. П. (Київ), д. ф. н., проф.

Бубенок О. Б. (Київ), д. і. н., проф., *заст. гол. ред.*

Вовін О. В. (Манса, США), к. ф. н., проф.

Гаркавець О. М. (Алмати, Казахстан), д. ф. н., проф.

Гюльсевин Г. (Ізмір, Туреччина), доктор філософії, проф.

Дрига І. М. (Київ), к. ф. н., ст. н. с.

Івакін Г. Ю. (Київ), д. і. н., чл.-к. НАНУ

Йогансон Є. (Упсала, Швеція), доктор філософії, проф.

Кіктенко В. О. (Київ), д. філос. н., ст. н. с.

Кочубей Ю. М. (Київ), к. ф. н., ст. н. с.

Мавріна О. С. (Київ), к. і. н., ст. н. с.

Нгуєн Куанг Тхуан (Ханой, В'єтнам), д. е. н., проф.

Ольмез М. (Анкара, Туреччина), доктор філософії, проф.

Онищенко О. С. (Київ), ак. НАНУ

Радівілов Д. А. (Київ), к. і. н., ст. н. с.

Рибалкін В. С. (Київ), д. ф. н., проф.

Рубель В. А. (Київ), д. і. н., проф.

Серебряний С. Д. (Москва, Росія), д. філос. н.

Смолій В. А. (Київ), ак. НАНУ

Сунь Юе (Пекін, КНР), проф.

Тарасенко М. О. (Київ), д. і. н., ст. н. с.

Тищенко К. М. (Київ), д. ф. н., проф.

Хамрай О. О. (Київ), д. ф. н., ст. н. с., *заст. гол. ред.*

Черніков І. Ф. (Київ), д. і. н., проф.

Яценко Б. П. (Київ), д. геогр. н., проф.

Літературний редактор *Надія Овчарук*

Комп'ютерний набір *Юлії Дудки*

Комп'ютерний дизайн та макетування *Ярослави Ленго*

Адреса редакції:

Україна, 01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 226

Телефони:

головний редактор: (044) 278-76-52, редакція: (044) 279-99-71

E-mail: shidnyj.svit@gmail.com

“Східний Світ” реферується у Google Scholar, Slavic Humanities Index.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів.

При передруку посилання на “Східний світ” обов'язкове.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України, протокол № 8 від 28.12.17

Свідоцтво про державну реєстрацію серія KB № 15802-4274 ПР від 28.09.2009 р.

ISSN 1608-0599

© Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2017

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

<i>Бубенок О. Б.</i> До питання про історичну долю хозар Північно-Східного Причорномор'я	5
<i>Капранов С. В.</i> Педагогічна діяльність Окави Сюмея	18
<i>Туров И. В.</i> Концепція влади цадииков в ученні хасидов о богоугодном веселье	27

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

<i>Кіктенко В. О.</i> Дисциплінарні та методологічні особливості науки про Китай	46
---	----

СУЧАСНИЙ СХІД

<i>Мусійчук В. А.</i> Вплив науково-освітніх ресурсів на формування інтелектуального потенціалу В'єтнаму	59
<i>Радівілов Д. А.</i> Централізовані мусульманські об'єднання Росії: нормативно-правові й інституційні засади діяльності	67

ПЕРЕКЛАДИ

Чарака-самхіта. Глави 11–12 першого розділу / Переклад із санскриту та коментарі Д. В. Бурби	85
---	----

ХРОНІКА

<i>Петрова Ю. І.</i> Міжнародна наукова конференція “Geographies of Arab and Muslim Identity through the Eyes of Travelers” (Бухарест, 15–16 вересня 2017 р.)	99
<i>Пилипчук Я. В.</i> Міжнародна наукова конференція “Середньовічна історія Дешт-і Кипчак” (Астана, 13–14 вересня 2017 р.)	101

TABLE OF CONTENTS

HISTORY

<i>O. Bubenok.</i> To the Question of Historical Fate of the Khazars of North-Eastern Black Sea Region	5
<i>S. Kapranov.</i> Pedagogical Activities of Okawa Shumei	18
<i>I. Turov.</i> Conception of Tzaddik Authority in the Hasidic Teaching about Godly Joy	27

SOURCE STUDY AND HISTORIOGRAPHY

<i>V. Kiktenko.</i> Disciplinary and Methodological Characteristics of Science on China	46
--	----

MODERN EAST

<i>V. Musiychuk.</i> Influence of Scientific and Educational Resources on the Formation of the Intellectual Potential of Vietnam	59
<i>D. Radivilov.</i> Centralized Muslim Associations of Russia: Legal and Institutional Bases of the Functioning	67

TRANSLATIONS

Charaka Samhita. Chapters 11–12 of the First Section / Translated from the Sanskrit and Commented by D. Burba	85
--	----

CHRONICLE

<i>Yu. Petrova.</i> International Scientific Conference “Geographies of Arab and Muslim Identity through the Eyes of Travelers” (Bucharest, September 15–16, 2017)	99
<i>Ya. Pylypchuk.</i> International Scientific Conference “Medieval History of Dasht-i Qipchaq” (Astana, September 13–14, 2017)	101

ПЕРЕКЛАДИ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)
Shidnij svit, 2017, No. 4, pp. 85–98

CHARAKA SAMHITA. CHAPTERS 11–12 OF THE FIRST SECTION / TRANSLATED FROM THE SANSKRIT AND COMMENTED BY D. BURBA

D. Burba
Independent Researcher
boorba@gmail.com

This publication presents the first Ukrainian translation of chapters eleven and twelve of the first section of the fundamental Sanskrit treatise on Ayurveda (traditional Indian medicine) *Charaka Samhita*. As it exists today, this text is thought to have arisen in the 1st century CE. The translation is of great importance for acquaintance of the Ukrainian readers not only with medical conceptions and life of Ancient India, but also with respective religious and philosophical doctrines.

The first half of the eleventh chapter is devoted to the consideration of three human's desires, such as the desire to live, the desire to earn, and desire to attain happiness in future life. In the discussion with an unbeliever the author proves the reality of reincarnation by taking recourse to four methods, viz. scriptural testimony, direct perception, inference, and reasoning. Then the chapter sequentially addresses seven threefold categories such as factors supporting life, varieties of body strength, causes of the disease, types of diseases, paths of manifestations of the disease, types of physicians, and types of therapeutics.

The twelfth chapter is devoted mainly to the analysis of the properties of humor *vāta* (physiological air). The information is presented in the form of speeches of disputants on the medical symposium. An interesting is the part where in the spirit of the henotheism the god of the wind is praised as Supreme Godhead. Also in the chapter briefly mentioned properties of physiological fire and phlegm, as well as their ruling deities. There noted if any factors have properties similar with an one of the three humors, this humor exciting, but the factors opposite to the excitatory ones calms humor down.

Both chapters concluded with summary lists of their contents.

Keywords: Charaka, samhita, Ayurveda, India, Sanskrit, translation, therapy, antiquity, pramāṇa, henotheism

ЧАРАКА-САМХІТА ГЛАВИ 11–12 ПЕРШОГО РОЗДІЛУ / ПЕРЕКЛАД ІЗ САНСКРИТУ ТА КОМЕНТАРІ Д. В. БУРБИ

Продовжуємо публікацію перекладу глав одного з трьох засадничих текстів аюрведи (традиційної індійської медицини) “Чарака-самхіти”. Цей номер журналу містить глави 11 і 12 першого розділу¹. В одинадцятій главі параграфи 1–8, 17, 27–46, 48–49, 54–55 прозові (за винятком вірша, що цитується в шостому параграфі). Дванадцята глава вся прозова, окрім “підсумкових віршів” та вірша, що передує їм, даного після слів *bhavati cātra* (“і ще”)².

Перша половина одинадцятої глави не має безпосереднього зв'язку з медициною. Вона присвячена розгляду таких трьох властивих людям бажань, як бажання зберегти своє життя, бажання жити заможнo та сподівання на добре посмертне існування. Про перше бажання в “Йога-сутрах” (2:9) Патанджалі сказано: “Інстинктивна жага життя властива навіть мудрим”³ [Рамамурти Мишра 2002]. Звідси й намагання зберегти здоров'я. Про бажання мати статки теж немає потреби говорити багато, хоча автор усе ж перераховує прийнятні способи отримувати засоби до існування. А от із третім бажанням багато неясного. З давніх-давен люди ставили

собі вічні питання: “Чи будемо ми існувати після смерті, чи не будемо? Як це все собі уявити?” (11.6).

Автор “Чарака-самхіти” відкидає стандартні аргументи невіруючих, які твердять, що оскільки душі ніхто не бачив, то її (а також життя після смерті) немає. Чимало такого, що не сприймається органами чуття, безперечно, існує, і автор наводить низку прикладів, коли навіть якийсь реальний фізичний об’єкт із різних причин недоступний безпосередньому сприйняттю. До того ж фіксація органами чуття – лише один з тих способів отримання знання, які в індуїзмі вважаються достовірними. Найчастіше такими називаються ще умовивід та авторитетне свідчення (див. також примітку до 11.17). Автор включає до переліку ще укті. Первісним значенням цього полісемантичного слова є “зв’язок”, а також “засіб” та “зряддя”. Якщо мається на увазі *психічне* зряддя, тоді можна перекласти як “глузд” або “міркування”. Саме останні значення було використано в цьому перекладі, оскільки текст містить таке визначення: “*Юкті* – той інтелектуальний процес, який бачить існуюче як таке, що виникло від поєднання багатьох причин” (11.25). Чакрапані Датта у своєму коментарі до цього вірша, цитуючи автора “Таттвасанграхи” Шянтараکشиту (Śāntarākṣita), котрий, як вважає Чакрапані, першим навів ґрунтовну аргументацію на користь прийняття укті за четвертий спосіб пізнання, доходить висновку, що укті не є таким, оскільки зводиться до умовиводу [Agniveśa’s Caraka Saṁhita 2008].

Аргументами, які підтверджують вчення про реінкарнацію (punarjanma), Чакрапані вважає, зокрема, пам’ять деяких людей про своє минуле життя, досвід тих, хто пережив клінічну смерть, талан і безталання (що розглядається як винагорода й покарання за вчинки минулого життя) та виконання дитиною дій, яких вона не вчилася, а також вроджену наявність і відсутність у дітей (навіть одних батьків) хисту до певних занять⁴.

Далі в главі послідовно розглядаються сім категорій: три “опори життя” – їжа, сон, брахмачар’я⁵; три види сили – природна, народжена часом (порою року або віком людини), набута (завдяки доброму харчуванню й тренуванням); три причини хвороби – надмірне використання, невикористання й неправильне використання часу, дій та об’єктів органів чуття; три види хвороб – ендогенні, набуті й психічні; три шляхи прояву хвороби – у периферійній системі, у життєво важливих частинах тіла й зчленуваннях кісток, у внутрішніх органах; три види лікарів – шарлатани, користолюбці й справжні “рятівники життя”; три види лікування – містичне (заклинання тощо), застосування фізико-хімічних засобів (дієта, вживання ліків, внутрішнє та зовнішнє очищення, хірургія) та утримання розуму від шкідливих для нього об’єктів. При описі шляхів прояву хвороби наводяться назви захворювань, яким інколи важко знайти сучасний відповідник, тому після перекладу в дужках додано відповідний санскритський термін.

Невелика за обсягом дванадцята глава присвячена переважно розгляду властивостей доші “вата”⁶ (тобто тілесного повітря), а також повітря взагалі. Інформація подається у вигляді виступів на своєрідному лікарському симпозиумі. Зазначається, що від застосування субстанцій з такими само властивостями, як у конкретної доші (та від вчинення дій з такими ж наслідками), ця доша збуджується, а фактори, протилежні збудливим, її заспокоюють. Потім царствений мудрець Вайорвіда виступає з промовою, яка є прикладом генотеїзму⁷. Бог вітру (Ваю) проголошується вічним джерелом виникнення світу, появи й знищення істот. Він ототожнюється з богом смерті, з богом Вішну, з безмежністю, з Творцем. Свій виступ Вайорвіда закінчує натхненним твердженням: “Бог вітру понад світами!” Вислухавши панегірик, наступний доповідач зауважує, що це все звучить добре, але є відхиленням від теми, бо хіба може почуте бути застосованим до уміння лікувати? Вайорвіда парирує, стверджуючи, що без знання теоретичних глибин практика нездатна бути достатньо ефективною.

Далі коротко згадуються властивості двох інших дош (пітти та капхи), а також божества, котрі ними керують (Вогонь і Місяць). Підбиваючи підсумок, Атрея Пунарвасу констатує, що врівноважені доші приносять користь, а коли вони збуджені – мають руйнівний характер. Обидві глави завершуються переліком їхнього змісту.

Розділ I. Загальні положення (sūtrasthāna)
Глава 11. Три [головних] бажання (tisra isaṅṅya)
[Третя з чотирьох глав про особливості (nirdeṣa)]

11.1 Отже, роз'яснення глави “Три [головних] бажання”.

11.2 Так сказав Бгагаван⁸ Атрея.

11.3 Звісно, тут у людини з неушкодженим розумом (sattva), силою (rauruṣa), снагою (raḡākṛama) та інтелектом, яка прагне благополуччя тут і в наступному світі, повинні бути три такі бажання: бажання життя (rḡāṇa), бажання багатства (dhaṇa) та бажання наступного світу⁹.

11.4 Але, звісно, з цих бажань нехай [людина] приділяє найбільшу увагу бажанню життя. Чому? Тому що втрата життя – втрата всього. Його збереження [забезпечується] дотриманням здоровою [людиною] правил здоров'я й відсутністю у хворого нехтування (arḡamāda) лікуванням. Обидва цих [моменти] [вже] обговорювалися й обговорюватимуться [ще]. Так що той, хто дотримується сказаного, отримує завдяки збереженню життя довгий вік (āyu).

Так розказано про перше бажання.

11.5 Тепер переходимо до другого – бажання багатства. Після життя, звичайно, саме багатство – те, чого треба бажати. Немає зла злішого, ніж довге життя без засобів [до існування]. Тому нехай [людина] намагається знаходити засоби (urākaḡaṇa).

Розповімо про способи (urāya) отримувати засоби [до існування]. [Способи] такі: землеробство, скотарство, торгівля, служба в царя й так далі. І нехай [людина] також береться за інші не засуджувані праведними види діяльності, котрі можуть прогдувати. Людина, яка робить так, проживає довге життя, не будучи засуджуваною.

Так розказано про друге бажання – [бажання] багатства.

11.6 Тепер переходимо до третього – бажання наступного світу. Тут є сумнів: як [це все собі уявити]? Чи будемо ми існувати після смерті, чи не будемо?

Звідки ж ці сумніви? Говориться, що є такі [люди], які знайшли притулок у невір'ї (nāstikuāśṛita), і для них понад усе те, що сприймається. [Але] майбутнього життя [не видно], бо воно поза полем зору (raḡo'kṣa¹⁰). І є [люди], які внаслідок довіри до Писання бажають нового існування. І [сумніви] [також] через відмінності в Писаннях (śṛuti).

Одні думають, що причина народження – батько й мати¹¹. “Власна природа (svabhāva)”; “новоутворення (paranirmāṇa), випадковість”, – [вважають] інші люди¹².

Отже, [залишається] сумнів: є подальше існування чи ні?

11.7 Нехай тут розумний відкине сумніви та погляди невір'ючих (nāstikuabuddhi). Чому? Те, що сприймається органами чуття (pratyakṣa), обмежене. Необмежене те, що не сприймається, яке пізнається за допомогою міркування (yukti), умовиводу (anumāna) і Писання (aḡama). Тим часом навіть чуття (indṛiya), якими сприймаються [об'єкти], не є доступними сприйняттю.

11.8 І [деякі] існуючі форми не можуть бути сприйняті через надмірну близькість, через надмірну віддаленість, через те що приховані [чимось], через слабкість інструменту сприйняття (kaḡaṇa), через відволікання розуму, через те що сплутані зі схожими [формами], через придушення¹³, через надзвичайну малість.

Тому казати, що існує [тільки] те, що сприймається, а іншого немає, необдуманно (aparīkṣita).

11.9 І ці [суперечливі] Писання не причина [відкидати посмертне існування] – внаслідок суперечності глуздові (yukti). Якщо в дитину перейде душа матері або батька, то душа може перейти двояко: повністю або частково.

11.10 Якщо душа перейшла повністю, то зараз же настане смерть матері або батька. [А] частин у тонкої душі ніяких немає.

11.11 Думка про розум та інтелект [батьків] [як про єдину причину народження дитини] [спростовується] так само, як з душею¹⁴. І в [концепції] тих, хто так вважає, немає [місця для уявлень про] чотири види народження¹⁵.

11.12 Нехай [людина] знає, що причиною з'єднання й роз'єднання шести дгату¹⁶, що мають специфічні якості й відповідну свабгаву¹⁷, є тільки карма.

11.13 Не годиться [припущення] про те, що свідомість (cetanā), у котрій немає початку, створена кимось іншим. Якщо ж прийняти за причину [появи істот] Вищий Атман¹⁸, то [таке припущення] годиться.

11.14 [Для невіруючих] немає дослідження [того, що не очевидне], немає предмета дослідження, немає дійової особи й немає причини, немає богів, немає мудреців, немає сиддгів¹⁹, немає дії й плода дії.

11.15 Для невіруючих²⁰ немає атмана. В [уяві] невіруючих все підвладне випадковості. І ці уявлення невіруючих – найгірший гріх (pātaka) з [усіх] гріхів.

11.16 Тому нехай мудрий (buddha), позбувшись цих неприйнятних уявлень, бачить усе як є, у світлі мудрості праведних.

11.17 Усе, звісно, двояке: [воно належить до категорії] “істинне” (sat) або “неістинне” (asat). Є чотири способи перевірки (parīkṣā) цього: свідчення авторитетної особи (āptoradeśa), сприйняття органами чуття, умовивід, міркування²¹.

Щодо свідчення авторитетної особи

11.18 Ті, хто силою знань і аскези (tapas) звільнилися від обох [нижчих якостей] – тамасу й раджасу²² – і завжди можуть безперешкодно отримати чисте знання про три різновиди часу²³, –

11.19 це авторитетні особи (āpta), вчені (śiṣṭa) й дуже мудрі (vibuddha). Їхні слова, безсумнівно, істинні. Хіба можуть вільні від раджасу й тамасу говорити неправду?

11.20 Те осягнення (buddhi), яке відразу проявлене внаслідок близькості душі, розуму, чуттів та [їхніх] об'єктів, називається безпосереднім сприйняттям.

11.21 Умовиводу передує безпосереднє сприйняття; воно буває трьох типів і пов'язане з трьома різновидами часу. [Наприклад, зробити висновок] про прихований вогонь можна з диму, про статевий акт – за ознаками вагітності.

11.22 Це було сказано про минуле. Так само мудрий, побачивши, що із зернятка [виростають дерева, на яких з'являються] плоди, може передбачити появу в майбутньому плодів [на дереві, яке виросте] з [посадженого] зернятка.

11.23 “Урожай – від поєднання (saṃyoga) води, ріллі, зерна й пори року”. [Це приклад] міркування. Також [можна навести такий приклад]: плід в утробі – завдяки поєднанню шести дгату.

11.24 Можна також сказати про вогонь як про поєднання дерев'яної основи, палички, що крутиться, і крутіння, а про лікування хвороби – як про поєднання чотирьох відповідних складових терапій.

11.25 Той інтелектуальний процес (buddhi), який бачить існуюче як таке, що виникло від поєднання багатьох причин, – це те, що слід розуміти під міркуванням, яке поширюється на три різновиди часу й за допомогою якого досягаються три мети [людського життя]²⁴.

11.26 Цим, а не іншим дослідженням досліджується все те, що існує й чого не існує. І відповідно до цього [дослідження] нове народження (punarbhava) є.

11.27 Водночас авторитетне свідчення (āptāgama) – це Веда, а також інші [тексти], що не суперечать меті Вед, складені досвідченими, схвалені вченими, які

проливають на світ [свою] милість. Слова Писання отримуються від авторитетних свідчень. Вони стверджують, що милостиня, аскеза, офіра, правдивість, ненасильство й брахмачар'я сприяють досягненню благополуччя (abhyudaya) й найвищого блага (niḥśreyasa)²⁵.

1.28 У “брамах дгарми”²⁶ бездоганні вчать, що тих, хто не позбувся вад розуму, чекає низка нових народжень.

11.29 Побачену істину про нове народження сповіщають уважні до “брам дгарми” великі стародавні (pūgva) й найдавніші (pūrvataṛa) мудреці (ṛṣi), авторитетні особи, вільні від бажання й відрази, страху, жадібності, омани, марнославства; [мудреці], вища мета яких – Брахман²⁷; [мудреці], котрі знаються на кармі, чий розум та інтелект не мають вад, наділені божественним баченням. [Тому] не слід сумніватися [у вченні про реінкарнацію].

11.30 І навіть безпосереднє сприйняття [підтверджує факт реінкарнації]. [Наприклад]: діти, які несхожі на батьків; подібне походження, [але] різний зовнішній вигляд, голос, тілесні особливості, розум, інтелект, доля; народження в родині високого або низького статусу; стан раба і пана; щасливе і нещасливе життя; неоднакова тривалість життя; виконання [дитиною] дій, яких [вона] тут не вчилася: плач, смоктання грудей, сміх, страх тощо; прояв [на тілі] знаків, [які свідчать про долю дитини]; однакові дії [приводять до] різних результатів; в одних є хист до певних занять, в інших немає; пам'ять [деяких людей] про [своє минуле] народження; повернення в цей світ [людей], які пішли з нього; приязнь чи неприязнь [різних людей] до однакового.

11.31 Умовивід такий: неминучі незнищенні наслідки зробленого самою [людиною] [під час життя] в попередньому тілі відомі як доля (daiva), завжди супутня (ānubandhika) [людині] карма. Її результат – це [життя]; [результатом] цього [життя] буде інше [життя]. Від плоду отримується зерно, та із зерняти [виростає] плід.

11.32 І ось міркування: плід в утробі формується завдяки поєднанню шести дгату; дія – від поєднання діючого агента й знаряддя; плід дії – від того, що зроблене, [а] не незроблене; немає паростка без зерна; яке зерно, такий плід; немає плоду, який не відповідає зерну²⁸.

Це міркування.

11.33 Так чотирма способами пізнання (gramāṇa) підтверджується перевтілення. Тому нехай [людина] буде орієнтована на “брами дгарми”, служіння учителеві, читання, дотримання обітниць, одруження, продовження роду, турботу про слуг, шанування гостя, благодійність, безкорисливість, аскетизм, нелихослів'я, непорушену фізичну, мовну й психічну діяльність, дослідження тіла, чуттів, розумових цілей²⁹, інтелекту й душі, на медитацію (samādhi), а також на інші подібні дії, що не засуджуються праведниками, сприяють потраплянню на небо й забезпечують засобами для існування. Нехай буде відомо, що той, хто стане так чинити, знайде тут славу, а після смерті – небеса.

Так розказано про третє бажання – [бажання] наступного світу.

11.34 Далі: [є] три опори [життя], три види сили, трійка причин хвороби (āyatana), три [види] хвороб, три шляхи [прояву] хвороби, три види лікарів, три види лікування.

11.35 Три опори життя: їжа, сон, брахмачар'я. Тіло, підтримуване цими трьома добре встановленими опорами, зростає, стає сильним, має добрий вигляд і живе стільки, скільки живе той, кому невластива нездорова поведінка, яка буде описана [нижче].

11.36 Три види сили такі: природна, народжена часом, придбана. Природна – та, яка властива тілу й розуму від природи. Народжена часом – та, яка залежить від пори року й віку. Придбана – та, яка [отримана] завдяки поєднанню їжі й зусиль (ceṣṭā).

11.37 Трійка причин хвороби: надмірне використання, невикористання й неправильне використання об'єктів [органів чуття], дій і часу. Так, надмірне використання видимих об'єктів – це надто довгий розгляд надто яскравих [предметів]. Взагалі не дивитися – це невикористання. Неправильне використання – розглядати [об'єкт], занадто близький, занадто далекий, страшний, жахливий, який дивує, неприємний, який лякає, деформований, який полохає тощо.

Так само надмірне використання об'єктів слуху – слухати гучний звук грому, барабанів, гучний крик і так далі. Невикористання – взагалі не слухати. [Чути] повідомлення про смерть близьких, слухати брутальні, образливі [слова], звуки, які нав'язливі, які лякають тощо, – неправильне використання.

Так само [вдихати] надто різкий, сильний, запаморочливий запах – надмірне використання нюху. Невикористання – взагалі не нюхати. [Вдихати] смердюче, отруйне повітря з неприємним, поганим, гнильним, трупним і так далі запахом – неправильне використання нюху.

Так само надмірне поглинання [їжі з різним] смаком – надмірне використання чуття смаку. Невикористання – взагалі не їсти. Неправильне використання – те, що буде описано [у двадцять першому вірші першої глави третього розділу], за винятком кількості (rāśi).

Так само надмірність у холодному та гарячому купанні, масажі, умашенні тощо – надмірне використання дотику. Незастосування [цього] – невикористання. Невпорядковане гаряче, холодне чи ще якесь купання та інше, дотик до шорсткої³⁰ поверхні, до колючого, брудного, до привидів (bhūta) – неправильне використання.

11.38 Одним почуттям дотику пронизані всі почуття. Воно тісно пов'язане (samāvāyin) з розумом, що пронизує дотик, [і воно] пронизує всі почуття. Тому буває викликана тактильним відчуттям, яке пронизує всі органи чуття, нездорова реакція на неправильне [поєднання чуттів] з об'єктами п'яти видів, [які далі поділяються на] три види – [ті, які не використовуються, надмірно використовуються й неправильно використовуються]. З другого боку, є здорова реакція на правильне поєднання (saṃyoga) чуттів з об'єктами.

11.39 Діяльність – це тілесні, мовні, ментальні дії. Тут [буває] надмірне використання тіла, [органів] мови й розуму та невикористання – повна [їхня] бездіяльність.

Неправильне використання тіла: придушення природних позивів, збудження, неспокійний сон, падіння тіла, надмірні зусилля, пошкодження тіла, жорсткий масаж, [надмірна] затримка дихання, [стикання з тим], що викликає біль, тощо.

Неправильне використання мови: лихослів'я, брехня, несвоєчасні суперечки, неприємні, недоречні, безглузді, брутальні слова.

Неправильне використання розуму: страх, занепокоєння, гнів, жадібність, омана, пиха, заздрість, неправильні погляди й так далі.

11.40 Загалом, слід знати, що неправильне використання тілесних, мовних, ментальних дій – це шкідливі дії, які суперечать приписам і не належать до категорії надмірного використання або невикористання.

11.41 Таким чином, слід розцінювати троїсту діяльність³¹, що розділяється [ще] на три [категорії]³², як помилку розуму (pṛajñāparādhā).

11.42 Зима (hemanta), літо (grīṣma) й сезон дощів (varsā) з такими ознаками, як, [відповідно], холод, тепло й дощ, – рік. Це час (kāla). Тут надмірний прояв порою року (kāla) своїх ознак – це надмірне використання, слабкий прояв порою року своїх ознак – невикористання, тоді як прояв ознак, протилежних власним ознакам пори року, – неправильне використання. Ще часом називається переміна (pariṇāma).

11.43 Отже, конфліктне поєднання органів чуття зі [своїми] об'єктами, помилки розуму й перемины – ця трійка є потрійною причиною хвороб. Але при правильному [їхньому] використанні має місце здоров'я.

11.44 Правильний і неправильний стани того, що є, мають місце через використання, невикористання, надмірне використання й неправильне використання, оскільки обидва [стани] залежать, звісно, від їхнього сполучення (svayukti).

11.45 [Є] три види хвороб: ендогенні (pija), надбані й психічні. Тут ендогенні – виниклі через тілесні доші. Надбані – ті, що виникли через духів, отруту, вітер, вогонь, травми й так далі. Психічні – породжуються набуттям приємного і неприємного.

11.46 Таким чином, ретельно розглянувши здоровим розумом корисне і шкідливе, нехай мудрий, що страждає психічним розладом, не вдається до шкідливого й вдається до корисного заради дгарми, артхи й ками³³, бо без цих трьох у світі немає ніякої радості й горя. Тому таке знання – те, що треба отримувати (anuṣṭheya). І серед того, до чого треба прагнути, – знання про душу, місце, рід, час, силу та енергію (śakti).

І ще:

11.47 Є три напрямки в лікуванні психічних розладів: [1] послідовне дотримання (anvavekṣaṇa) [інтересів дгарми, артхи, ками], [2] звернення до цього знання, [3] всебічне пізнання душі тощо.

11.48 Три сфери прояву: [1] периферійна система (śākhā), [2] життєво важливі частини тіла (marman) і зчленування кісток, [3] внутрішні органи (koṣṭha). Периферійна система: кров, тканини, шкіра тощо. Це зовнішній шлях прояву хвороби. Життєво важливі частини тіла: сечовий міхур, серце, голова й так далі. Зчленування кісток – кістки, з'єднані зв'язками, і прикріплені до них сухожилля. Це середній шлях прояви хвороб. У Писаннях (tantra) внутрішні органи називають такими синонімічними термінами: “великий потік” (mahāśrota), “центральна частина тіла”, “велика глибина” (mahānimna), “умістилище сирого й вареного”³⁴. Це внутрішній шлях прояву хвороби.

11.49 Тут зоб (gaṇḍa), вугри (paḍaka), запалення ока (alajī), золотуха (aracī), бородавки (carmakīla), маса надлишкових грануляцій на поверхні рани (adhimāmsa), родимі плями (maṣaka), куштха³⁵, цяточки на шкірі (vyaṅga), зовнішні прояви вісарпи³⁶, набряки (śvayathu), пухлина в животі (gulma), геморої (arśas), абсцес (vidradhi) тощо протікають у периферійній системі.

Геміплегія (pakṣavādha), тонічна судома (pakṣāgraha), клонічна судома (apatānaka), параліч лицьового нерва (ardita), загальне виснаження (śoṣa), туберкульоз (gājayakṣaman), біль у суглобах, випадіння прямої кишки (gudabhraṁśa) і так далі, а також хвороби голови, серця, сечового міхура та інші протікають серединним шляхом.

Пропасниця (jvara), діарея (atīsāra), блювота (cardi), метеоризм (alāsaka), холера (visūcīkā), кашель (kāsa), задишка (śvāsa), гикавка (hikkā), запор (ānāha), абдомінальні розлади (udara), хвороба селезінки (plīhā), внутрішні прояви вісарпи, набряки (śvayathu), пухлина в черевній порожнині (gulma), геморої (arśas), абсцес (viradhi) протікають у внутрішніх органах³⁷.

Є три види лікарів.

11.50 Лікарі (bhiṣak) лише з виду, [лікарі], які досягли [комерційного] успіху, [та] [лікарі], які мають якості [істинного] лікаря-знавця (vaidya). Це три види лікарів.

11.51 Ті, кого називають словом “лікар” [просто] за скриньку з ліками, за книги, виверти й подобу, – неосвічені шарлатани.

11.52 Інші – ті, що названі словом “лікар”, які позиціонуються як багаті, ушлявлені, освічені. Вони відомі як ті, хто досяг [комерційного] успіху.

11.53 Хто досяг досконалості в застосуванні [терапії], у знанні й мудрості – це дарувальники щастя й рятівники життя. Їм притаманні якості [істинного] лікаря-знавця (vaidya).

11.54 Три види лікування: залежне від божественних [чинників], залежне від [фізичних] засобів (yukti³⁸) і “перемога розуму” (sattvāvajaya).

Тут [лікування], залежне від божественних [чинників], – це мантри³⁹, цілющі [предмети]⁴⁰, коштовні камені, ритуальне підношення їжі (bali), дари, жертвоне узливання (homa), дотримання духовних правил (piyama), спокутування (pṛāyaścita), піст, благословення (svastyayana), поклони [святиням] (praṇipāta), проща та інше.

Наступне [лікування] – залежне від [фізико-хімічних] засобів: призначення [правильної] їжі, лікарських субстанцій.

Далі: утримання розуму від шкідливих об'єктів – це “перемога розуму”.

11.55 При порушенні рівноваги тілесних дош зазвичай вдаються, звісно, до трьох видів лікування тіла: внутрішнє очищення, зовнішнє очищення та хірургія (śāstra-praṇidhāna).

Тут внутрішнє очищення – те, яке внутрішньо очищує ліками тіло від хвороб, породжених [неправильним] харчуванням.

Зовнішнє очищення – те, яке усуває хворобу зовнішнім контактом з тілом: масажем, спітнінням (sveda), змащуванням, обмиванням, розтиранням тощо.

Наступне – хірургія: висічення, надріз, пункція, розтин, зшкрябування, видалення, насічки (praschana), зшивання, зондування, а також [застосування] луку й п'явок.

І ще:

11.56 При появі хвороби мудрий здобуває здоров'я за допомогою зовнішнього або внутрішнього очищення й хірургічного (śāstra) лікування.

11.57 Але через неухважність або в засліпленні невіглас не помічає першого [прояву] хвороби – як нерозумний [не помічає] ворога.

11.58 Бувши спочатку незначною, хвороба потім посилюється і, закоренившись у тілі, забирає силу й життя недоумкуватого.

11.59 Нерозумний не усвідомлює [свого захворювання] доти, поки в нього не заболить, але потім, коли заболіло, думає, як позбутися недуги.

11.60 Тоді, скликавши дітей, дружин і рідних, каже: “За будь-яку ціну приведіть до мене якимось лікарем!”

11.61 Але хто тоді в силах врятувати такого немічного, змученого хворобою, виснаженого, бідолашного вмираючого, чий органи чуття відмовляють?

11.62 Не знайшовши рятівника, невіглас позбавляється життя – як пов'язана ігуана, яку тягне за хвіст сильний.

11.63 Тому нехай той, хто бажає собі здоров'я, вдається до терапії перед появою хвороби або на її ранній стадії.

Підсумкові вірші:

11.64 Три бажання, способи підтримки життя, сила, причини, хвороби, шляхи прояву хвороб, лікарі, види лікування

11.65 в потрійній класифікації – вісім [категорій] показані мудрим і неприв'язаним Крішна-Атреєю. Усе засновано на цьому.

Так у трактаті Агніवेशі, відтвореному Чаракою, у розділі “Загальні положення” закінчується одинадцята глава, що має назву “Три [головних] бажання”.

Глава 12. Позитивні й негативні якості вати (vāta-kalākālīya)

[Четверта з чотирьох глав про особливості (nirdeṣa)]

12.1 Отже, роз'яснення глави “Позитивні та негативні якості вати⁴¹”.

12.2 Так сказав Бгагаван Атрея.

12.3 Великі мудреці (maharṣi), бажаючи знати про позитивні й негативні якості вати, зібравшись, із взаємоповагою (paraspara-mata) запитували один одного:

– Які властивості вати? Що її збуджує й що заспокоює? І як ця неконденсована (asaṅghāta), нестійка й невловима (anāsādyā) [доша] збуджується й заспокоюється збудливими й заспокійливими [факторами]? І як проявляється в тілі й поза тілом вплив цієї збудженої й незбудженої [доші], що рухається в тілах і поза тілами?

12.4 Тут Куша, який походить від Санкриті, сказав:

– Сухість, легкість, холод, різкість (dāruṇa), колючість (khara), незабрудненість – ось шість властивостей вати.

12.5 Вислухавши ці слова, Кумарашірас Бградвадж сказав:

– Як [ти], Бгагаване, сказав, так і є. Це властивості вати. Але вата збуджується від застосування субстанцій з такими ж властивостями, [як у неї], і від вчинення дій з такими ж наслідками. Застосування того, що характеризується такими ж якостями, – причина посилення дгату.

12.6 Почувши це, лікар Канкаяна Бахліка сказав:

– Це так, як [ти], Бгагаване, сказав. Саме такими [факторами] збуджується вата, а протилежними заспокоюється. [Фактори], протилежні збудливим, заспокоюють дгату.

12.7 Вислухавши ці слова, Бадіша Дгамаргава сказав:

– Як [ти], Бгагаване, сказав, так і є. Це саме [ті фактори], які збуджують і заспокоюють вату. Роз'яснимо, як ці збудливі й заспокійливі [фактори] збуджують і заспокоюють цю неконденсовану, нестійку та невловиму [дошу]. Збуджує вату, звісно, те, що викликає сухість, легкість, холод, різкість, колючість, незабрудненість, порожнистість. Знайшовши притулок у такого роду тілі й посилившись, вата збуджується. З другого боку, заспокоює вату те, що масне, важке, тепле, гладеньке, м'яке, слизьке й щільне (ghana). У таких тілах вата рухається не накопичуючись і заспокоюється.

12.8 Почувши ті істинні слова Бадіши, підтвержені гуртом мудреців, царственный мудрець Вайорвіда сказав:

– Безперечно, все саме так, як [ти] сказав, Бгагаване. Уклонившись богові (bhagavant) [вітру] Ваю, розповімо далі, спираючись на сприйняття органами чуття, умовивід і настанови [авторитетних осіб], про дію в тілі й поза ним збудженої й незбудженої вати, що рухається в тілі й не в тілі.

Незбуджене повітря підтримує органи (yantra) тіла (tantra). Воно складається з прани, удани, самани, апани й в'яни⁴². Воно забезпечує всі види руху. Воно стримує й активує розум. Воно [координує] всі органи чуття й приносить їм їхні об'єкти. Воно об'єднує до купи дгату тіла. Воно забезпечує мову. Воно – природа дотику й звуку. У ньому корінь⁴³ слуху й дотику. Воно породжує радість і завзяття. Воно стимулює вогонь [травлення] й висушує доші. Воно виводить назовні нечистоти [з тіла]. Воно творець грубих і тонких каналів. Воно формує ембріон. Воно свідчить про тривалість життя.

Але збуджена тілесна вата, звісно, вражає тіло хворобами різного типу, позбавляє сили, [здорового] кольору обличчя, щастя, тривалості життя. Вона розбухує розум, впливає на всі органи чуття, вбиває, деформує ембріон або надовго затримує [пологи]. Вона породжує страх, занепокоєння, оману, депресію, марення. Вона заважає життю.

Природні дії цього [повітря], що рухається у світі, такі: тримання землі⁴⁴, запалення вогню, невпинний рух сонця, місяця, сонму зірок і планет, створення хмар, проливання дощу, [забезпечення] течії річок, дозрівання плодів і квітів, зростання рослин, поділ пір року й дгату, проростання насіння й дозрівання зерна, прояв форми й розмірів дгату, сухості в тому, що висихає, і незмінні переміни.

Дія цього збудженого [повітря], що рухається у світі, буває такою: здійснення (avamathana) гірських вершин, виривання з коренем дерев, підняття хвиль в океані, повінь на озерах, зворотна течія річок, землетрус, громові хмари, випадіння роси (pīhāra), грім [без хмар], падіння [з неба] пилу, піску, риби, жаб, змій, лужної води, крові, каміння⁴⁵, блискавок, порушення порядку змін шести пір року⁴⁶, безпліддя дерев, поширення епідемій серед істот, перетворення існуючого в неіснуюче, породження наприкінці чотирьох юг⁴⁷ хмар, сонця, вогню й вітру.

Бог [вітру], звісно, є вічним джерелом виникнення [світу]. [Від нього] виникнення й знищення істот. [Він] породжує щастя й горе. [Він] бог смерті Яма, який стримує [всіх], Предок (prajārāti), безмежність (aditi), творець Усесвіту (visvākarma).

[Його] тіло – Усесвіт (viśvarūpa)⁴⁸, і він усюдисущий творець усіх діянь і станів свідомості (bhāvanā). [Він] найменший і найбільший, Вішну. Бог Ваю понад світами.

12.9 Вислухавши ці слова, Марічі сказав:

– Хоча все це так, але задля чого [це сказано]: заради промов чи практичного знання (vijñāna)? Мета [нашого зібрання] – уміння лікувати (bhiṣag-vidyā). Як усе це може бути застосоване до уміння лікувати?

12.10 Вайорвіда сказав:

– Якщо лікар не розуміє надмірних [властивостей] вітру – сили, колючості, швидкості, – то як він зможе захистити [хворого] від руйнівних наслідків збудженого вітру й повідомити про благотворний вплив [урівноваженої доші “вата”] на здоров’я, силу, колір обличчя, зростання, енергійність, набуття знання й довголіття?

12.11 Марічі сказав:

– Дія вогню, що перебуває в тілі [у вигляді] збудженої й незбудженої пітти, має такі позитивні й негативні наслідки, як [1] [нормальне] травлення і нетравлення, [2] бачення і його відсутність, [3] нормальний і ненормальний жар [у тілі], нормальний і ненормальний колір обличчя, [4] відвага і страх, гнів і радість, омана і ясність та інші пари [протилежностей]⁴⁹.

12.12 Вислухавши це слово Марічі, Кап’я промовив:

– Сома⁵⁰, що перебуває в тілі [у вигляді] збудженого й незбудженого слизу, спричиняє такі позитивні й негативні наслідки, як сила і слабкість, огрядність і охлялість, завзяття і лінощі, потенція та імпотенція, знання і неумцтво, розум і омана та інші пари [протилежностей].

12.13 Вислухавши це слово Кап’ї, Бгагаван Атрея Пунарвасу сказав:

– Усі [ви], шановні, добре сказали, але немає єдиного висновку зі сказаного. Усі [доші] – вата, пітта, капха – у природному стані оживляють чуття людини, дають [їй] силу, [добрий] колір обличчя, щастя й довге життя. Як правильно здійснювані дгарма, артха та кама приносять величезну користь у цьому та наступному світі, так і ці правильно скеровані [доші]. Але коли вони збуджені, немов три неспокійні пори року, тоді [вони] чинять протилежне, наче час, що руйнує світ негативним (aśubha) [впливом].

12.14 Усі мудреці, звісно, погодилися зі словами Бгагавана [Атреї] й привітали [їх].

І ще:

12.15 Почувши ці слова, усі мудреці, звісно, погодилися з ними й привітали [їх], неначе боги – слова Індри.

Підсумкові вірші:

12.16 Шість властивостей повітря, два види причин, [що збуджують чи заспокоюють вату], різні [її] функції, чотири типи дії⁵¹; окремо – капха й пітта,

12.17 думки великих мудреців і ще думка [Атреї] [Пунар]васу – усе це все розказано [в главі] “Позитивні та негативні якості вати”.

Так у трактаті Агнівеші, відтвореному Чаракою, у розділі “Загальні положення” закінчується дванадцята глава, що має назву “Позитивні та негативні якості вати”.

Так закінчується четвірка [глав] про особливості (nirdeśa).

¹ Попередні глави див.: [Чарака-самхіта 2017].

² *Bhavati cātra*: активне дієслово третьої особи однини в теперішньому часі від √bhu (“бути”) + са (“також”) + atra (“тут”, “стосовно цього”). Після такого попередження в санскритських трактатах зазвичай стоять вірші, які, ймовірно, запозичені з інших джерел або навіть додані до оригінального тексту редакторами.

³ Коментатор В’яса у своїй “Бгаш’ї” пояснює: «У всіх живих істот постійно присутнє таке побажання самому собі: “Нехай я не перестану бути! Нехай я буду [вічно]!” Але це побажання [ніколи] не виникає в того, хто не пережив стану смерті. Так встановлюється достовірність досвіду минулих народжень... Страх смерті, який за своєю суттю є очікуванням [майбутнього] знищення і який не можна пояснити ані через сприйняття органами чуття,

ані через умовивід чи авторитетне свідчення, дозволяє зробити висновок, що страждання, викликане смертю, було пережите в минулих життях» [Классическая йога 1992].

⁴ Цікаво, що такі само аргументи повторюють сучасні прихильники теорії реінкарнації. Див., наприклад: [Moody 1991].

⁵ *Brahmacarya* – вивчення Вед; спосіб життя цнотливого учня-послушника; утримання від сексу.

⁶ *Vāta* – утворене поєднанням ефіру й повітря “фізіологічне повітря”, одна з трьох субстанцій (*doṣa*), що формують біологічний організм. Дві інші доші: *pitta* – “фізіологічний вогонь”, утворений поєднанням вогню й води; *kaṣa* – слиз, утворений поєднанням землі й води.

⁷ Про генотеїзм див.: [Müller Max 1878].

⁸ *Bhagavān* (називний відмінок від *bhagavant*) – (1) пан; (2) Бог.

⁹ *Paralokaisāṇa* – бажання перебувати після смерті в райських світах.

¹⁰ *Paro'kṣa* (*paras* + *akṣa*) – дослівно “поза зором”.

¹¹ Парамартха (VI ст.) в “Суварна-саптаті-вритті” (коментарі до “Санкх’я-каріки”) розглядає два типи причинно-наслідкових відносин: коли причина ніяк не змінюється (наприклад, батьки, котрі породжують сина) та коли перетворюється в щось (молоко стає вершками) [Лунный свет санкхьи 1995].

¹² Цей абзац є віршованою вставкою в прозовому параграфі.

¹³ Приклад придушення (*abhibhava*): при яскравому денному світлі не видно слабкого сьйва зірок.

¹⁴ *Так само, як з душею* – якщо припустити, що дитина отримує весь інтелект і розум батька, то після народження дитини батько має стати безумним. Отримати від батьків частину інтелекту й розуму неможливо, оскільки розум та інтелект вважаються неподільними внаслідок своєї тонкої природи.

¹⁵ Традиційно розглядаються такі чотири види народження: з материнської утроби (*jaṅgūja*), з яйця (*aṅḍaja*), з поту (*saṁsvedaja*), із землі (*udbijja*). В істот двох останніх категорій немає видимих батьків.

¹⁶ *Dhātu* – сім складових тіла: *gasā* (життєвий сік), *rakta* (кров), *māṁsa* (м’язи), *medha* (жир), *asthi* (кістки), *majjā* (кістковий мозок), *śukra* (сім’я).

¹⁷ *Svabhāva* – “власна природа”. Вочевидь, цей вірш треба розуміти в тому сенсі, що оскільки матеріальні елементи, з яких складаються дгату, не мають свідомості, то їхнє поєднання також дати свідомості не може.

¹⁸ *Ātman* – дух, душа.

¹⁹ *Siddha* – букв. “досконалий”; людина, що має паранормальні сили (*siddhi*), або представник класу божественних істот, котрі мешкають між сонцем і місяцем.

²⁰ *Nāstika* – той, хто не визнає авторитету Вед.

²¹ Див. також 11.7. У параграфі 12.8 наступної глави, а також у параграфі 4.5 третього розділу “Чарака-самхіти” *yukti* (міркування) не названо. У класичних санскритських текстах найчастіше згадуються саме три засоби достовірного пізнання (*pramāṇa*). Проте у вайшешиці (*vaiśeṣika*) йдеться лише про дві прамани (без авторитетного свідчення) [Vaiśeṣika Sūtra... 2004]. У параграфі 8.83 третього розділу “Чарака-самхіти” сказано, що “праман дві чи три – з настановою (*upadeśa*)”. Ньяя (*nyāya*) додає до трьох праман зіставлення (*upamāna*), тобто встановлення зв’язку почутого раніше слова із вперше побаченим об’єктом, що має цю назву [The Nyaya-Sutras... 1999]. У мімансі (*mīmāṁsā*) школи Кумарілі Бгатти є ще дві додаткові прамани: постулювання (*arthāpatti*) та відсутність (*anupalabdhi*) [Ślokaṅkārtika... 1983].

²² *Тамас* (морок, інертність), *радžas* (збудження) та *самтвa* (чистота, спокій) – три фундаментальні якості Всесвіту.

²³ Тобто про минуле, теперішнє й майбутнє.

²⁴ Три мети людського життя: *dharma* (побожність, виконання свого обов’язку), *artha* (турбота про добробут), *kāma* (задоволення бажань).

²⁵ “Найвищим благом” більшість прибічників індуїзму (окрім адептів пурва-міманси) вважають звільнення душі від поневолення матеріальним світом. Утім, деякі теїстичні школи вважають звільнення (*moksa*) побічним результатом встановлення (чи відновлення) зв’язку з Богом. На думку автора, уявлення про вище благо як про звільнення душі є підтвердженням факту посмертного існування.

²⁶ *Брами дгарми* (*dharma-dvāra*) – ймовірно, священні книги.

²⁷ *Брахман* – абсолют, Дух.

²⁸ Це міркування покликане довести, що в нинішньому житті втілена душа пожинає плоди скоєного в попередньому втіленні (що посієш, те й пожнеш).

²⁹ *Розумові цілі* – manortha (manas + artha).

³⁰ Рам Каран Шарма й Бгагван Даш перекладають viṣama sthāna як “непевне місце” [Agniveśa’s Caraka Saṁhita 2008].

³¹ *Троїста діяльність* – діяльність мови, розуму і тіла.

³² *Три категорії* – невикористання, надмірне використання та неправильне використання.

³³ *Дгарма* (релігія), *артха* (добробут), *кама* (пристрасть) – три традиційних мети життя індуся. До них додається четверта, яка вважається найвищою, – *мокіша* (звільнення душі від поневолення матерією).

³⁴ *Умістилище сирого й вареного* – шлунок і кишківник.

³⁵ *Kuṣṭha* – шкірні хвороби, з проказою включно.

³⁶ *Viśarpa* – бешихове запалення.

³⁷ Такі хвороби, як viśarpa, śvayathu, gulma, arśas, viradhi, фігурують у двох переліках. Вочевидь, маються на увазі їхні зовнішні й внутрішні різновиди.

³⁸ Оскільки слово *yukti* може означати ще й “міркування”, допустимий також переклад “раціональне лікування” (тобто лікування, засноване на здоровому глузді).

³⁹ *Mantra* – священний вислів, заклинання.

⁴⁰ *Цілючі предмети* – можливо, мова йде про талісмани.

⁴¹ Див. примітку 6.

⁴² Тут перелічено п’ять видів “повітря життя” в організмі: grāṇa, пов’язана із серцем передньовверхньовбиральна течія, завдяки якій проявляється решта функцій; arāṇa, пов’язана з анусом і орієнтована вниз течія, що виводить із тіла продукти життєдіяльності; локалізована біля пупка samāna, яка розносить по всьому тілу компоненти перетравленої їжі; асоційована з горлом udāna, завдяки якій відбувається розділення рідкої й твердої фракції їжі, а після смерті – відокремлення “тонкого тіла” від фізичного й перенос душі до нового місця перебування; vuāna, що пронизує усе тіло й відповідає за скорочення та розтягнення [Feuerstein 2013].

⁴³ У санскритському тексті, вочевидь, помилка: замість mūla (корінь) надруковано mala (бруд).

⁴⁴ Тут гра слів: *тримання* (dhāraṇa) землі (dharanī, букв. “тримальниці”).

⁴⁵ *Падіння з неба пилу...* – йдеться про випадіння того, що було піднято в повітря смерчем, а також про “червоні дощі”, колір яким надають частинки ґрунту, що містяться в дощовій воді як суспензія.

⁴⁶ В Індії розрізняють шість пір року: пізня зима, весна, літо, сезон дощів, осінь, рання зима.

⁴⁷ *Юги* – чотири послідовних періоди міфологічної всесвітньої історії: сатья-юга, або крита-юга (“золотий вік”, що триває 1728000 років), трета-юга, тривалість якого становить 1296000 років, двапара-юга, тривалістю 864000 років, і калі-юга, нинішня епоха чвар (kalī – “сварка, розбрат”), яка почалася близько 5000 років тому й триватиме ще 427000 років. Після чотирьох юг настає “кінець світу” (який передує його новому створенню), описаний у Махабхараті так: “Починається багаторічна посуха – настає кінець життя. Зголоднілі й немічні живі істоти на землі гинуть одна за одною. Сім палаючих сонць випивають всю воду морів і потоків. І дерево, і трава, і сухе, і вологе – усе перетворюється на попіл! Потім на світ, висушений сонцями, з вихором обрушується полум’я кінця світу. Безжалний вітер і це полум’я кінця світу разом знищують простір. Сильний палаючий вогонь пожирає Всесвіт разом з богами. Потім з’являються в небі дивні, прикрашені гірляндами блискавок хмари, величезні, як стада слонів... Жмути блискавок прорізають похмури хмари, які згущуються, із жакливим гуркотом заволікають склепіння небес і, переповнені водою, заливають усю землю з її горами, лісами й копальнями. Зловісно гримаючи, хмари, гнані Всевишнім, швидко затоплюють усе навколо. Вони вивергають на землю могутню, грізну лавину вод, жакливу й безжалну, і гасять вогонь... Океан виходить з берегів, обвалюються гори, розколюється земля. Хмари, що вкривали весь небосхил, раптово розсіюються, гнані поривами вітру, і тоді Самосуший (Брахма), бог, що живе в первозданному лотосі, випиває той страшний вихор і поринає в сон” (Махабхарата, Араньякапарва, глава 186) [Махабхарата 1987].

⁴⁸ Слова *Праджапаті*, *Адіті*, *Вишвакарман*, *Вишварупа* можуть сприйматися також як імена божеств пантеону індуїзму.

⁴⁹ Чакрапані Датта зазначає у своєму коментарі, що за чотири групи фізіологічних проявів відповідають такі різновиди тілесного вогню, як *rāsa*, *ālośaka*, *bhṛājaka*, *sādhaka*. В аюрведі розглядається ще один різновид тілесного вогню – *gañjaka*, який забезпечує роботу печінки й селезінки.

⁵⁰ *Soma* – бог місяця й вологи.

⁵¹ *Чотири типи дії* – дія повітря, що перебуває в нормальному або збудженому стані, у тілі й поза ним.

ЛІТЕРАТУРА

Классическая йога. “Йога-сутры” Патанджали и “Вьяса-бхашья” / Перевод с санскрита, введение, комментарий и реконструкция системы Е. П. Островской и В. И. Рудого. Москва, 1992.

Лунный свет санкхьи. Ишваракришна: Санкхья-карика. Гаудапада: Санкхья-карика-бхашья. Вачаспати Мишра: Таттва-каумуди / Пер. В. К. Шохина. Москва, 1995.

Махабхарата, Араньякапарва / Перевод Я. В. Василькова, С. Л. Невеловой. Москва, 1987.

Рамамурти Мишра. Психология йоги. Новый перевод и толкование “Йога-сутр” Патанджали / Перевод Д. Бурбы и М. Осиновского. Киев – Москва, 2002.

Чарака-самхита. Главы 1, 4–6 першого розділу / Переклад із санскриту та коментарі Д. В. Бурби // *Східний світ*, 2017, № 1–2.

Agniveśa’s Caraka Saṁhita. Text with English Translation & Critical Exposition based on Cakrapāṇi Datta’s *Āyurveda Dīpikā* by Dr. Ram Karan Sharma and Vaidya Bhagwan Dash. Vols 1–7. Varanasi, 2008.

Feuerstein George. **The Yoga Tradition: Its History, Literature, Philosophy and Practice.** Chino Valley, AZ, 2013.

Moody Raymond A., Perry Paul. **Coming Back: A Psychiatrist Explores Past Life Journeys.** New York, 1991.

Müller Max. **Lectures on the Origin and Growth of Religion: As Illustrated by the Religions of India.** London, 1878.

The Nyāya-Sūtras of Gautama / Translated by Dr. Ganganatha Jha. Delhi, 1999 (reprint).

Śloka-vārtika with Extracts from the Commentaries “Kāśikā” of Sucarita Miśra and “Nyāyaratnākara” of Pārtha Sārathi Miśra / Translated by Ganganath Jha from the Original Sanskrit. Delhi, 1983 (reprint).

Vaiśeṣika Sūtra of Kanada / Translated by Debasish Chakrabarty. New Delhi, 2004.

REFERENCES

Klassicheskaia yoga. “Yoga Sutry” Patanjali i “Viasa Bhashia” (1992), Transl. and comment. by E. Ostrovskaiia and V. Rudoi, Nauka, Moscow. (In Russian).

Lunnyi svet sankkhii. Sankhya-karika by Ishvarakrishna, Sankhya-karika-bhashya by Gaudapada, Tattva-kaumudi by Vachaspati Mishra (1995), Transl. and comment. by V. Shokhin, Ladomir, Moscow. (In Russian).

Mahabharata, Aranyakaparva (1987), Transl. and comment. by Y. Vasilkov, C. Nevelova, Nauka, Moscow. (In Russian).

Mishra, Ramamurti (2002), *Psikhologiya yogi. Novyi perevod i tolkovanie “Yoga Sutr” Patanjali*, Transl. by D. Burba and M. Osinovskii, Sofiia, Kyiv and Gelios, Moscow. (In Russian).

“Charaka-samhita. Glavi 1, 4–6 pershogo rozdiluu” (2017), Translation from Sanskrit and Comments by D. Burba, *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 143–165. (In Ukrainian).

Agniveśa’s Caraka Saṁhita. Text with English Translation and Critical Exposition based on Cakrapāṇi Datta’s Āyurveda Dīpikā (2008), by Dr. Ram Karan Sharma and Vaidya Bhagwan Dash, Vols 1–7, Chowkhamba Press, Varanasi.

Feuerstein, George (2013), *The Yoga Tradition: Its History, Literature, Philosophy and Practice*, Hohm Press, Chino Valley, AZ.

Moody Raymond A. and Perry Paul (1991), *Coming Back: A Psychiatrist Explores Past Life Journeys*, Bantam Books, New York.

Müller Max (1878), *Lectures on the Origin and Growth of Religion: As Illustrated by the Religions of India*, Longmans, Green and Co, London.

Sloka-vārtika with Extracts from the Commentaries “Kāśikā” of Sucarita Miśra and “Nyāyaratnākara” of Pārtha Sārathi Miśra (1983), Transl. by Ganganath Jha, Sri Satguru, Delhi.

The Nyāya-Sūtras of Gautama (1999), Transl. by Dr. Ganganatha Jha, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi.

Vaiśeṣika Sūtra of Kanada (2004), Transl. by Debasish Chakrabarty, DK Print World Ltd, New Delhi.

ЧАРАКА-САМХІТА. Глави 11–12 першого розділу /

Переклад із санскриту та коментарі Д. В. Бурби

У цій публікації представлено перший український переклад одинадцятій та дванадцятій глав першого розділу фундаментального санскритського трактату з аюрведи (традиційної індійської медицини) “Чарака-самхита”, який набув теперішнього вигляду, ймовірно, у I ст. н. е. Переклад має велике значення для ознайомлення українського читача не лише з медичними концепціями та побутом Давньої Індії, а й з її релігійно-філософськими доктринами.

Перша половина одинадцятій глави присвячена розгляду таких трьох властивих людям бажань, як бажання зберегти своє життя, бажання жити заможнo та сподівання на добре посмертне існування. Дискутуючи з невірним опонентом, автор, спираючись на такі способи отримання знання, як сприйняття органами чуття, умовивід, міркування та авторитетне свідчення, доводить реальність реінкарнації. Далі в главі послідовно розглядаються сім трійстих категорій: “опори життя”, різновиди сили організму, причини хвороби, види хвороб, шляхи прояву хвороби, види лікарів, види лікування.

Дванадцята глава присвячена переважно розгляду властивостей “фізіологічного повітря” (vāta). Інформація подається у вигляді виступів учасників своєрідного медичного симпозиуму. Цікавим є фрагмент, де в дусі генотеїзму бог вітру проголошується верховним божеством. Також коротко згадуються властивості “фізіологічного вогню” та слизу і божества, котрі ними керують. Зазначається, що від застосування субстанцій з такими властивостями, як в одній з трьох дош, вона збуджується, а фактори, протилежні збудливим, її заспокоюють. Обидві глави завершуються підсумковим переліком їхнього змісту.

Ключові слова: Чарака, самхита, аюрведа, Індія, санскрит, переклад, медицина, античність, gramaṇa, генотеїзм

ЧАРАКА-САМХІТА. Главы 11–12 первого раздела /

Перевод с санскрита и комментарии Д. В. Бурбы

В данной публикации представлен первый украинский перевод одинадцатой и двенадцатой глав первого раздела фундаментального санскритского трактата по аюрведе (традиционной индийской медицине) “Чарака-самхита”. Перевод имеет большое значение для ознакомления украинского читателя не только с медицинскими концепциями и жизнью Древней Индии, но и с ее религиозно-философскими доктринами.

Первая половина одинадцатой главы посвящена рассмотрению таких трех присущих людям желаний, как желание сохранить свою жизнь, желание жить в достатке и надежда на хорошее посмертное существование. Дискутируя с неверующим оппонентом, автор, опираясь на такие способы получения знания, как восприятие органами чувств, умозаключение, рассуждение и авторитетное свидетельство, доказывает реальность реинкарнации. Далее в главе последовательно рассматриваются семь таких тройных категорий, как “опоры жизни”, разновидности силы организма, причины болезни, виды болезней, пути проявления болезни, виды врачей, виды лечения.

Дванадцатая глава посвящена преимущественно рассмотрению свойств “физиологического воздуха” (vāta). Информация подается в виде выступлений участников своего рода медицинского симпозиума. Интересен фрагмент, где в духе генотеизма бог ветра провозглашается верховным божеством. Также кратко упоминаются свойства “физиологического огня” и слизи и божества, которые ими управляют. Отмечается, что от факторов с такими же свойствами, как у одного из трех гуморов, он возбуждается, а факторы, противоположные возбуждающим, его успокаивают. Обе главы завершаются итоговым перечнем их содержания.

Ключевые слова: Чарака, самхита, аюрведа, Индия, санскрит, перевод, медицина, античность, gramaṇa, генотеизм

Переклад надійшов до редакції 23.08.2017